

LIUDAS JOVAIŠA

KRITINIS DISKURSAS AR
LITERATŪRINĖ VAIZDUOTĖ?
XVII A. ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS ISTORIJA
MOTIEJAUS VALANČIAUS
ŽEMAIČIŲ VYSKUPYSTĖJE

Motiejus Valančiaus *Žemaičių vyskupystė*, nuo kurios pasirodymo neseniai sukako 165 metai, iki šiol yra vienintelė išsami Žemaičių vyskupijos istorija. 1898 m. išleistas jos vertimas į lenkų kalbą¹ vis dar yra svarbiausias informacijos apie Žemaičių vyskupiją aruodas profesionaliems Lenkijos istorikams. Ne ką menkesnės reikšmės Lietuvos humanitarams tebeturi ir 1972 m. Vytauto Merkio parengtas pakartotinis *Žemaičių vyskupystės* leidimas, išėjęs *Lituanistinės bibliotekos* serijoje². *Žemaičių vyskupystė* įvairiomis progomis sulaukė daug lietuvių ir lenkų istorikų komplimentų – galbūt ir dėl to iki šiol neturime naujesnės Žemaičių vyskupijos istorijos. 1938 m. Valančiui-istorikui skirtame straipsnyje Jonas Matusas padarė tokią išvadą: „Reikia brėžte pabrėžti to Žemaičių mokslininko retą **objektyvumą, atvirumą** ir kalbos grynumą“³ (čia ir kitur išskirta mano – L. J.). Pasak Juozo Jakšto, Valančius buvo „bešališkas, daiktiškas istorikas“, „švietėjiškas istorikas, racionalistas“, rašęs „realinę, daiktišką istoriją, griežtai laikydamasis

¹ Maciej Wołoncewski, *Biskupstwo żmujdzkie*, Kraków: nakł. Księgarni Gebethnera i Spółki, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1898.

² Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Merkys, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1972, (toliau – ŽV, cituojant puslapiai nurodomi po citatos skliaustuose tekste).

³ Jonas Matusas, „Motiejus Valančius kaip istorikas“, in: *Senovė*, Kaunas, 1938, t. 4, p. 24.

šaltinių, kad ir su ribota jų kritika⁴. 1972 m. Merkys aukštino *Žemaičių vyskupystės* autorių už „objektyvumą, racionalizmą“⁵; pasak jo, „dėstant faktus M. Valančiui visur būdinga **griežta logika, racionalizmas**“⁶. 1999 m. išsakymu Merkio įsitikinimu, „Valančius iš esmės prisidėjo prie tos istoriografijos krypties (istoristinės istoriografijos), kuri prioritetą teikė **empiriniam, kritiškai vertinamų arba atitinkamai separuo- tų šaltinių telkimui**“⁷.

Iš tokių tvirtinimų išsiskiria 1911 m. *Draugijos* žurnale paskelbta Valančiaus amžininko, Žemaičių vyskupijos prelado arkidiakono Benedikto Smigelskio kritika, surašyta 1849 m., netrukus po knygos pasirodymo. Smigelskis kritikuoja Valančių daugiausia dėl: 1) faktinių klaidų, 2) arbitralios, perdėm drąsios, nemotyvuotos interpretacijos; pvz., bažnytinių valdų mainai Valančiaus vaizduojami kaip kapitulos narių įvykdyta vyskupo Geišo apgaulė (*ŽV*, p. 117)⁸, jėzuitai kritikuojami be aiškaus pagrindo (*ŽV*, p. 239–242, 246–248)⁹, 1645 m. Torunės suvažiavimas vienareikšmiškai vertinamas kaip nesėkmė – „važiavo namon kaip musę kandę“ (*ŽV*, p. 124)¹⁰. Tokių įvykių ir asmenų vertinimą veikiausiai diktavo ironiškas, išdidus Valančiaus požiūris (ypač į prakilnius dvasininkus), neretai išreiškiamas netašyta kalba: prelatas Petras Palubinskis „it perkūnui trenkus, nosį nuknabinęs, išvažiavo į Vilnių, iš kur buvo pinigų ieškodamas atvykęs“ (*ŽV*, p. 145); „vyskupui leidžiant,

⁴ Juozas Jakštas, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus vyskupystė“, in: *Lietuvių tautos praeitis*, t. 3, kn. 3 (11), Chicago, Ill.: Lietuvių istorijos draugija, 1975, p. 156–157.

⁵ Vytautas Merkys, „Žemaičių vyskupystė“, in: Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 19.

⁶ *Ibid.*, p. 13.

⁷ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiš- kumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 156.

⁸ Benediktas Smigelskis, „Kritika ‘Žemaičių vyskupystės’“, in: *Draugija*, 1911, t. 14, Nr. 55–56, p. 271.

⁹ „Susekti jėzuitų padarytas naudas ir blėdis tai milžiniškai didelių tyrinėjimų uždavinys [...]. Garsina, kad jėzuitai tiktai paviršutiniškai jaunuomenę mokyklose moki- nę, tečiau ta priekaiša, labai silpnai pamatuota, kad galētu būti šiek tiek rimtesnio proto pripažinta“, – *ibid.*, t. 15, Nr. 58, p. 137–138.

¹⁰ *Ibid.*, t. 14, Nr. 55–56, p. 272.

Lukoševyčia į pralotus įlindo“ (*ŽV*, p. 146); Abraomas Vaina „įniko smeigtis į mirusiojo vietą“ (*ŽV*, p. 115) etc.

Taigi, kraštutiniai Valančiaus vertinimai¹¹ yra bemaž opoziciški: dalies autorių nuomone, jo veikalas yra objektyvus ir racionalaus istoriko kūrinys, pasižymjis logika ir kritišku istorijos šaltinių naudojimu; Smigelskio įsitikinimu, Valančiui būdingas atsainus požiūris į istorijos šaltinius, subjektyvi ir nemotyvuota faktų interpretacija, negana to, paprasta ir prasta, sudėtingą istorinę tikrovę subanalinti kalba ir žemas, akademiniam veikalui nederantis stilius¹². Šios išvados apie Valančiaus objektyvumą ar subjektyvumą, regis, daugiausia grįstos apriorinėmis vertintojų premisomis. Matuso nuomone, Valančiaus „objektyvumą, kuris yra vienas pačių svarbiausių reikalavimų, kokie statomi istorijos mokslo žmogui“¹³, pakankamai įrodo vien jo **kritiška** nuostata dvasininkų (parapijų kunigų, kapitulos narių, galiausiai – vyskupų) ir vienuolių atžvilgiu ir pagarbus protestantų traktavimas¹⁴. Matuso logika tokia: jeigu aukštas institucinės Bažnyčios dvasininkas kritiškai ar skeptiškai atsiliepia apie kokį nors Bažnyčios gyvenimo aspektą ar įvykį, ar dvasininkijos / vienuolių atstovą, jis tai daro tik akivaizdžios faktų tiesos prispirtas. Tokia nuostata būdinga ir Merkiui – anot jo, *Žemaičių vyskupystės* kritikui Smigelskiui „užkliuvo katalikų apologijos stoka, kaip dabar pasakytume, **istoriko objektyvumas**, ypač pasakojant apie Reformacijos eigą, katalikų ir kalvinų susidūrimus, kai kurių katalikų

¹¹ Jiems nepriskirtina neutralesnė Aldonos Prašmantaitės pozicija. Prašmantaitė pastebi, kad „argumentuotos Smigelskio pastabos tiek dėl šaltinių, tiek dėl gausių Valančiaus ‘Žemaičių vyskupystės’ faktinių netikslumų“, tad priima dalį Smigelskio pastabų. Kita vertus, ji skeptiškai vertina Smigelskio kritiką dėl jo perdėto (netgi liguisto?) priekabumo („Smigelskiui kliuvo viskas“), tačiau pati nepateikia aiškaus požiūrio į Valančių kaip istorijos interpretatorių. Žr. Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupystė‘ vyskupijos istorijos devyniolikto amžiaus tyrinėjimų kontekste“, in: *M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystei“ – 150: Mokslinės konferencijos medžiaga*, sud. Aleksandras Žalys, Klaipėda, 1999, p. 13–18 (ypač p. 14–15).

¹² Beje, su pastarąja Smigelskio kritikos dalimi sutiko ir Matusas: „Stilius pernelgy populiarus, vietomis iki naivumo“, – Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 22.

¹³ *Ibid.*, p. 5.

¹⁴ *Ibid.*, p. 12.

dvasininkų godumą turtams¹⁵. Visiškai priešinga Matuso ir Merkio samprotavimams, bet taip pat aprioriška yra dalis Smigelskio kritikos. Jis, atvirksčiai, laiko neįtikimomis **visas** negeroves, kurias Valančius priskiria klerui (ypač aukštesniesiems dvasininkams).

Vis dėlto Smigelskis pastebi ir argumentuotai kalba apie kitą dalyką – kad Valančiaus apibendrinimai ir išvados ne vienu atveju laužti iš piršto ir nepagrįsti nei logika, nei šaltinių liudijimais¹⁶. Antai nekritišku laikomas XVI a. žemaičių papročių aprašymas: „Šešioliktame amžiuje žemaičiai, gan jau dalykuose tikėjimo pramokyti, didelei buvo dievobaimingi, mylėjo kunigus [...], šventomis dienomis vaikščiojo į bažnyčias, nors tos daugiam buvo didelei tolimos; susibarę, įsirūpinę ar kitą kokį vaidą tarp savęs turėdami, nėjo į sūdus, nebe prie savo ponų, bet prie artimiausio kunigo, o jo žodžius už balsą Dievo skaitydami, tuojau liovės kerštauti. Mažne visi buvo geros širdies, bevelijos apsigaudinti, nekaip kitus apgauti, vagių suvisu nebuvo, paleistuvis ir girtuoklis didžiai retai kame teatsitiko [...]; ir iš tos priežasties svetimos šalys Žemaičių kunigaikštystę praminė žeme šventa“ (ŽV, p. 391–392). Smigelskio išvada: „Todėl ši vaizdelį galime skaityti kaip tautiškosios, visuomet pagirtinos meilės įkvėptą idealą, bet praktiškai neatsiekiamą dėl įvairumo charakterių ir temperamentų, į savo prigimties silpnybes palinkusių“¹⁷. Čia Smigelskis pastebi Valančiaus polinkį pagražinti situaciją – nors ir ne visada tiesiogiai ar į gerą pusę. Antai XVI a. vyskupo Jurgio Petkevičiaus portretas *Žemaičių vyskupystėje* visiškai nepagrįstai nutapytas itin juodomis spalvomis, ir Zenonas Ivinskis turėjo gerokai pasidaruoti, norėdamas bent iš dalies atstatyti Valančiaus bei jo pirmakū apjuodinto dvasininko reputaciją¹⁸.

Šie atvejai rodo, kad Valančiaus pateikti vertinimai ir interpretacijos

¹⁵ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius...*, p. 155.

¹⁶ Su tuo iš dalies linkęs sutikti ir Matusas: „tasai objektyvumas kartais išvirsta, jei taip galima sakyti, paprastumu, o atskirais atvejais galima kalbėti net apie autoriaus naivumą“, – Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 15, Nr. 59, p. 301.

¹⁸ Plg. Zenonas Ivinskis, „Žemaičių religinė padėtis vysk. Jurgio Petkūno-Petkevičiaus laikais“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 264–273 (ypač p. 265–266).

yra priimtini labai atsargiai ir neturėtų būti paisoma vis dar pasitaikančio nekritiško *Žemaičių vyskupystės* skaitytojų patiklumo. Moksliniame diskurse kur kas labiau branginama **faktografinė** *Žemaičių vyskupystės* dalis. Jono Matuso teigimu, „Žemajtiu Wiskupistės’ autorius turėjo savo rankose tuos šaltinius, kurie jo veikalui yra pirmaeilės reikšmės. [...] Čia ir glūdi Valančiaus darbo vertė ir reikšmė“¹⁹. Anot to paties autoriaus, knyga „paduota ant moksliško pagrindo, atseit, panaudota archyviniai šaltiniai ir šiaip dokumentai [...]. Dėl šios ypatybės ‘Žemajtiu Wiskupiste’ yra ir liks svarbus ir nepamainomas veikalas Lietuvos istorijai. Ypačiai dėlto, jog daugumas autoriaus panaudotų šaltinių yra žuvę“²⁰.

Valančiaus veikalas ir nūdienos istorikų dažniausiai vertinamas ir pasitelkiamas kaip įvairių faktų saugykla, tad itin aktualu nustatyti Valančiaus faktografinį patikimumą. Deja, *Žemaičių vyskupystėje* paminėtus faktus šiandien patikrinti keblu ne vien (ir ne tiek) dėl to, kad dauguma šaltinių pražuvo (didžiąją dalį Valančiaus minimų XVII a. įvykių dabar būtų galima pagrįsti nuorodomis į žinomus ir prieinamus rankraščius ir spaudinius), kiek dėl to, kad Valančius labai atmetinai dokumentavo savo informacijos šaltinius. Smigelskis dėl to nusiskundžia: „Nekartą šiame savo rašte gailistavau, kad daug net ir svarbių smulkmenų neparemta jokiais autoritetais, kad nenurodytos versmės, iš kurių tos žinios pasemtos. ‘Ivairi raštai’ prie bažnyčių tesirandantieji apskritai priminta, be nurodymo prie kokių bažnyčių ir kokie tie raštai. Gaila, kad tie raštai, jeigu tikt jie yra autentiški, dėlei perrašymų neapdrausti nuo pražūties. Išdrįsti taja tikrumo neturinčiąja medega naudotis negalima, tuo labiausiai, kad mes jau keletą tokių raštų nurodėme kaipo klaidingus“²¹. Čia norėusi stabtelėti ir konkrečiais pavyzdžiais patikrinti Smigelskio kritiką. Ar Valančius *Žemaičių vyskupystėje* sugebėjo tiksliai perduoti istorijos šaltinių teikiamą informaciją?

Mėgindami atlikti šią, regis, nesudėtingą užduotį, susiduriame su rimta problema: dažniausiai nežinome, koku dokumentu rėmėsi Valančius, o jei ir žinome dokumento pavadinimą, negalime jo susieti

¹⁹ Jonas Matusas, *op. cit.*, p. 18.

²⁰ *Ibid.*, p. 22.

²¹ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 15, Nr. 59, p. 301–302.

su konkrečiu rankraščiu – originalu ar nuorašu, kuriuo būtų tikrai naudojėsi *Žemaičių vyskupystės* autorius.

Vienas iš galimų identifikuoti šaltinių yra 1625–1670 m. laikotarpį apimanti Krakių parapijos aplinkraščių knyga (*Liber processuum*), saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve²². Šiuo rankraščiu Valančius neabejotinai naudojosi (tai liudija jo autografas rankraštyje) ir ja rėmėsi *Žemaičių vyskupystėje* (knygoje į rankraštį pateikiamos nuorodos). *Liber processuum* – svarbus ir unikalus Žemaičių vyskupijos istorijos liudijimas, vienintelė išlikusi tokio pobūdžio knyga, kurioje perrašyti XVII a. vidurio Žemaičių vyskupų ir vyskupijos administratorių aplinkraščiai²³.

Pirmiausia norėtusi pastebėti tai, kad Valančius savo veikale tik mažuma atvejų pažymi besiremiaš minimu šaltiniu: paprastai iš šios knygos imamų faktų jis nedokumentuoja. Vis dėlto kartais pateikiamos labai bendro pobūdžio ir / arba kiek įvairuojančios nuorodos: „aplinkraščių knyga“ arba „aplinkraščių knygoje“ (*Liber processuum; In libro processuum*, – ŽV, p. 332, 393, 394), „sena aplinkraščių knyga“ (*Antiquus liber processuum*, – ŽV, p. 373), „senų aplinkraščių knygoje“ (*In libro processuum antiquor*, – ŽV, p. 363, 364). Pažymėtinas nuorodos atsainumas – juk aplinkraščių knygų buvo rašomos visose parapijose, tad tokio bendro pobūdžio formuluotė yra faktiškai niekinė! Tai patvirtina ir faktas, kad *Žemaičių vyskupystėje* naudotasi ne viena aplinkraščių knyga – keliais atvejais nuoroda į „aplinkraščių knyga“ akivaizdžiai taikytina kažkokios kitos parapijos aplinkraščių knygai (ŽV, p. 356, išn. 91; p. 357, išn. 92). Vis dėlto dviem atvejais Valančius gana konkrečiai įvardijo šaltinį, pavadindamas jį „Krakių bažnyčios aplinkraščių knyga“

²² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 669, ap. 3, b. 4464, (toliau – LP, cituojant puslapiai nurodomi po citatos skliaustuose tekste).

²³ Šioje rankraštinėje knygoje esama ir vėlesnių, XVIII amžiaus, spausdintų aplinkraščių. Vieną iš jų, vyskupo Stepono Jono Giedraičio 1779 m. birželio 5 d. raštą, draudžiantį plakimosi praktiką, Valančius mini kaip esantį *in Libro processuum antiquor*. (ŽV, p. 363, išn. 94). Taip pat Valančius pasinaudojo Krakių parapijos aplinkraščių knygoje esančiais duomenimis apie 1694–1717 m. Kražių jėzuitų kolegijos mokinių skaičių, nurodydamas, kad „žinia imta iš raštų, Kražiuose laikomų“ (ŽV, p. 247, išn. 20).

(*Liber processuum Ecclesiae Crocensis*, – *ŽV*, p. 118, 120). Juokingiausia tai, kad antruoju iš šiųdviejų atvejų nuoroda klaidinga: knygoje pateikta informacija neabejotinai paimta ne iš Krakių bažnyčios aplinkraščių knygos, o iš kito šaltinio.

Valančius ne vien aplaidžiai dokumentavo savo pateikiamą informaciją; jis nebuvo ir itin atidus šaltinių skaitytojas. Pats pirmasis aplinkraštis (*LP*, p. 1), įdėmiau įsiskaicius, būtų leidęs nurodyti tikslią vyskupo Mikalojaus Paco mirties datą (**1624**), tačiau veikalo autorius pasirinko remtis klaidinga Rzepnickio *Vitae Praesulum* informacija ir klaidingai **1619** metus²⁴. Pasak Valančiaus, „vyskupas [Vaina] apturėjo nuo Urbono VIII, popiežiaus, šešias gromatas (bulle), per katras tėvas šventasis **66** Žemaičių vyskupystės bažnyčioms suteikė atlaisdus, arba atpuskus“ (*ŽV*, p. 114 – bet aplinkraščių knygoje išvardytos **72** bažnyčios (*LP*, p. 8–11)! Neteisingai Valančius nurodė kelių Abraomo Vainos aplinkraščių datas – dėl maldų už švedų niokojamą vyskupiją (*ŽV*, p. 114 – **1626 m. kovo 27 d.** / *LP*, p. 4a, 6, 7–8 – **1627 m. vasario 13 (?)**, **balandžio 9 ir gegužės 28 d.**) ir dėl dviejų beneficijų valdymo (*ŽV*, p. 114 – **1626 m. gegužės 27 d.** / *LP*, p. 7 – **1627 m. gegužės 27 d.**), taip pat jubiliejaus laiką (*ŽV*, p. 114–115 – **1627 m.** / *LP*, p. 14–17 – **1628 m.**). *Žemaičių vyskupystėje* netiksli vyskupo Jurgio Tiškevičiaus 1643 m. aplinkraščio dėl vienuolių piktnaudžiavimų data (*ŽV*, p. 123 – kovo **23 d.** / *LP*, p. 36–37 – kovo **22 d.**), taip pat Vieksnių klebono Jurgio **Šavinskio** pavardės forma (*ŽV*, p. 123 – **Solovinskis** / *LP*, p. 32 – *Sczawinski*), metais paankstintas vyskupo Tiškevičiaus atsisveikinimo su Žemaičių vyskupija laiškas (*ŽV*, p. 127 – **1649 m. kovo 26 d.** / *LP*, p. 120–121 – **1650 m. kovo 26 d.**). Valančius nurodė, kad vyskupas sufraganas Jurgis Lepačinskis mirė 1649 m. gegužės **26 d.** (*ŽV*, p. 126), tačiau iš tiesų tai aplinkraščio data – jame nurodyta, kad sufraganas mirė gegužės **4 d.** (*LP*, p. 93–94). Trijose vietose vyskupo Parčevskio 1651 m. sinodą Valančius datavo skirtingai – **birželio 9 d.** (*ŽV*, p. 128), **liepos 8 d.** (*ŽV*, p. 331) ir **liepos 9–11 d.** (*ŽV*, p. 332); teisinga turėtų būti pastaroji data, kadangi sinodą buvo numatyta pradėti **liepos 9 d.** (*LP*, p. 134–135). *Žemaičių vyskupystės* autorius sukly-

²⁴ Benediktas Smigelskis, *op. cit.*, t. 14, Nr. 55–56, p. 269.

do ir datuodamas vieną 1660 m. Aleksandro Sapiegos aplinkraštį (*ŽV*, p. 134 – liepos 15 d. / *LP*, p. 173–174 – liepos 31 d.) ir vieną 1668 m. Kazimiero Paco aplinkraštį (*ŽV*, p. 138 – 1669 m. sausio 13 d. / *LP*, p. 213 – 1668 m. sausio 31 d.). Iš šių pavyzdžių matyti, kad Valančiui nedažnai pavykdavo teisingai nurodyti teisingą įvykio ar dokumento datą – metus, mėnesį ir dieną...

Apie Valančiaus-istoriko „techniką“ byloja dar vienas *Žemaičių vyskupystės* epizodas: „Metuose 1653 Parčevskis iškeikė Joną **Jedleckį, Salantų** prabaščių, už nepaklusnumą, o **Joną** Burbą su jo moteria Elzbieta už tai, jog, gentystėję įėjusiu į stoną moterystės, ir vyskupui liepiant, persiskiesti nenorėjo“ (*ŽV*, p. 128)²⁵. Ši teksto atkarpa, turint omenyje šaltinio kontekstą (t. y., kad analogiškų atvejų Krakių parapijos aplinkraščių knygoje minima gerokai daugiau), akivaizdžiai rodo, kad Valančius faktus kartais atrinkdavo visai atsitiktinai. Šios atrankos niekaip nekomentuodamas, *Žemaičių vyskupystės* autorius (veikiausiai netyčia) suponavo skaitytojams, kad pateiktieji atvejai – visi, kuriuos jam pavyko aptikti, tad reti ir reikšmingi. Be to, Valančiui ir vėl nepavyko adekvačiai perskaityti perpasakojamo šaltinio: iš tiesų pirmasis aplinkraštis pasiųstas 1651 m. (liepos 10 d.) ir jame minimas Saločių (ne Salantų!) klebonas Jonas Jedlevičius (ne Jedleckis), negražinantis paimtų bažnyčios privilegijų ir inventoriaus, prieš dvejus metus apleidęs savo beneficiją ir ignoravęs tris šaukimus į vyskupo teismą (*LP*, p. 136–137). Antrasis aplinkraštis pasiųstas 1652 m. (balandžio 5 d.); jame minimas ne Jonas Burba ir jo žmona Elzbieta, o antro laipsnio svainine giminytė susiję Betygalos parapijiečiai Danielius Burba ir Jono Burbos našlė Elzbieta Burbienė (*LP*, p. 140–141).

Apie tai, kokia lengva ranka Valančius rašė savo istoriją, iškalbingai byloja dar viena citata: „Lygumuose ir **Tauragėj katalikai, paklausę slukojimo liuterių, vidury miesto, daugiam kam matant, be kokio reikalo** sumušė dideliai savo klebonus Petrą Miečevyčią ir **Jurgį Milevskį**“ (*ŽV*, p. 393). Kone visas šis apibendrinimas – vaizduotės ir atsainaus elgesio su istorijos šaltiniu vaisius. Visų pirma, antrasis asmuo – ne klebonas Jurgis Milevskis, o Pajūrio kunigas Ignacas Mikalojavičius (*LP*,

²⁵ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 128.

p. 216–218: *Mikołaiewicz*). Antra, mušeikos abiem atvejais, regis, buvo ne „katalikai, paklausę slukojimo liuterių“: Lygumų kleboną sumušė vietos laikytojas kalvinistas Fridrikas Puzinas su savo tarnais ir bendrais (*LP*, p. 211), o prieš Pajūrio kleboną smurtavo Tauragės liuteronų dvasininkas ir pasauliečiai (*LP*, p. 216–218). Trečia, vaizdingai nupieštos smurtingo veiksmo aplinkybės („vidury miesto, daugiam kam matant, be kokio reikalo“), žinoma, galimos regėti tik dvasios akimis...

Tokio pobūdžio Valančiaus klaidos, kad ir smulkmeniškos, ilgainiui įgijo didelės reikšmės: dėl *Žemaičių vyskupystės* autoriteto klaidingi ir netikslūs tvirtinimai įsigalėjo Lietuvos istoriografijoje. Vienas iš pavyzdžių – atlaidų pirmosioms Žemaičių Kalvarijos koplyčioms išvardijimas. Pasak Valančiaus, „1639 m. koplyčioms [P]astarosios vakarienės, [A]lyvų darželio, [P]rie stulpo plakimo, [E]rškėčių vainiku apmovimo, Nukryžiuojimo ir Palaidojimo išmeldė nuo tėvo šventojo Urbono VIII atlaidus“ (*ŽV*, p. 300). Iš tiesų atlaidai buvo skirti šioms šešioms koplyčioms, tačiau viena iš jų (Vainikavimo erškėčiais ir Nuplakimo) buvo dviguba, o dar vieni, nepaminti atlaidai buvo skirti senajai Gardų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčiai. Žvelgdami į aplinkraščių knygoje perrašytų dokumentų tekstus pastebime, jog Valančius nepamainėjo ankstyvajai Kalvarijos istorijai svarbios detalės – kad atlaidai buvo suteikti maldininkams, lankantiems konkrečias koplyčias pirmą mėnesio sekmadienį. Tokiu būdu atlaidais pirmą sausio ir vasario sekmadienį buvo privilegijuota Nukryžiuojimo koplyčia, analogiškai kovą ir balandį – Kristaus Kapo koplyčia, gegužę ir birželį – Vainikavimo erškėčiais ir Nuplakimo koplyčia, liepą ir rugpjūtį – Alyvų kalno koplyčia, rugsėjį ir spalį – Paskutinės vakarienės koplyčia, lapkritį ir gruodį – Šv. Jono bažnyčia (*LP*, p. 21–24).

Panašus itin trumpo ir referatyvaus šaltinių naudojimo *Žemaičių vyskupystėje* atvejis – užuomina, kad „Jurgis Tiškevyčia, vyskupas, 1643 m. dideliai subarė **bajorus, rūkančius pypkes Krakių bažnyčioj**“ (*ŽV*, p. 373). Ši žinutė – ne visai tiksli ir labai fragmentiška, tad neperteikianti aplinkraščio teksto visumos. Iš tiesų 1646 m. birželio 14 d. vyskupo potvarkyje kalbama apie tai, kad Krakių parapijoje įsigalėjęs paprotys ne tik įprastomis aplinkybėmis, bet ir bažnyčioje rūkyti tabaką; tai darą ne vien prasiokai, bet ir kai kurie bajorai. Tabaką turgaus metu Krakėse

parduodą Kėdainių škotai, o iš jų perką ir perparduodą Krakių miestelėnai. Todėl vyskupas nurodė savo seniūnui uždrausti škotams pardavinėti Krakėse tabaką, o rastąjį pas miestelėnus ir valdinius – konfiskuoti ir sudeginti, kad jo niekada daugiau čia nebebūtų aptikta (*LP*, p. 75).

* * *

Ankstesni kai kurių istorikų pastebėjimai ir čia aptarti pavyzdžiai rodo, kad tiek Valančiaus-istoriko pateikta faktinio pobūdžio informacija, tiek jo išsakyti vertinimai turėtų būti priimami ne vien, kaip įprasta, *cum grano salis*, bet su gerokai didesniu rezervu. Autorius, regis, nė nesistengė slėpti savo išdidžiai tendencingo – žemaitiško, prasčiokiškai valstietiško, atvirai antiklerikalinio – požiūrio²⁶, atsainiai interpretavo istorijos šaltinius, itin laisvai – ne tiek loginiu, kiek vaizduotės ryšiu – tarpusavyje jungė faktus. Valančius-rašytojas čia akivaizdžiai nugalėjo Valančių-istoriką. Susižavėję skaitytojai drąsius *Žemaičių vyskupystės* autoriaus apibendrinimus, grįstus iš esmės retorinėmis-literatūrinėmis priemonėmis – lakiomis frazėmis, palyginimais, ironija, – pernelyg dažnai laikė (o ir tebelaike) distanciją tiriamojo objekto atžvilgiu išlaikancio kritiško tyrinėtojo bruožu. Iš tiesų apie Valančių-istoriką galėtume tarti taip pat, kaip šis atsiliepė apie Motiejų Stryklovskį: „kurs gražias pasakas parašė“ (*ŽV*, p. 270). Būtent čia, skaitytoją pavergiančioje literatūriško teksto magijoje, regis, ir slypi Valančiaus populiarumo ir jo kūrinio ilgaamžiškumo paslaptis.

²⁶ Apie tai žr. Vytautas Jogėla, „Motiejus Valančius pagal Vincentą Juzumą“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 83–90.